

Mikola Gyöngyi:
AZ OLVASÓ KISGYERMEK. PÓSA LAJOS ÉS KOSZTOLÁNYI GYERMEK-KÉPE*

A gyermekirodalom regiszterének meghatározása, a gyermekközönségnek szánt művek megítélése szorosan összefügg azzal, hogy az adott korban és kultúrában hogyan vélekednek a gyerekről. Phillipe Ariés középkorkutató történész szerint a 17. századot megelőzően a gyerekeket mini felnőtteknek tekintették a nyugati társadalmakban. A gyermekkor sajátosságainak felfedezése, elkülönítése a felnőttégtől, vagyis a modern gyermek-felfogás a 17. századi liberális gondolkodók műveiben, pl. John Locke-nál veszi kezdetét. Az első gyermekintézmények a viktoriánus Angliában jönnek létre. Az ipari forradalom idején növekszik a gyermekmunka, ám a különböző kampányoknak, közgondolkodók és politikusok erőfeszítéseinek köszönhetően a XIX. század második felére a gyermekmunkát betiltják Angliában. Charles Dickens is egyike a gyerekek szószólóinak, és nem csak politikai eszközökkel küzdött sorsuk jobbra fordításáért, hanem halhatatlan remekművekkel is megajándékozta őket. A család szerepének hangsúlyozása, a gyerekkor szentségének gondolata, melyek ekkor váltak uralkodóvá az európai politikai, filozófiai és művészeti gondolkodásban, a mai napig meghatározzák az európai és észak-amerikai ember gyermekkel kapcsolatos attitűdjét. E felfogás a későbbiekben még inkább megerősítést nyert Freud jelentkezésével és a pszichológia tudományának fejlődésével a XX. században: az felismerés, hogy embert a gyermekkorában érő hatások, legyenek azok pozitívak, vagy negatívak, egész életére elkísérik, későbbi sorsát döntő mértékben meghatározzák, még nagyobb lendületet adott a gyerekekkel kapcsolatos orvosi, pszichológiai, pedagógia stb. kutatásoknak. Mindezekkel összefüggésben természetesen a gyermeki olvasáskultúra tanulmányozásának és fejlesztésének is, Frankfurtban például önálló Gyermekkönyv Kutató Intézet is alakult. Az utóbbi években Magyarországon is tanúi lehetünk a gyermekirodalom iránti fokozottabb szakmai érdeklődésnek, jóllehet a gyermekintézmények szakmai színvonala, a gyermekekkel való bánásmód, a gyermekek életkori sajátosságainak ismerete és tiszteletben tartása terén még jócskán van mit behoznunk lemaradásunkból a világ civilizáltabb feléhez képest. A pozitív példák sorában említhetjük a győri Műhely 1999-es, A gyermek című tematikus számát, benne többek között a tizenkét éves Balthazar Klossowski (a később Balthus néven világhírűvé lett festőművész) negyven darabból álló képregényének kockái, melyben a gyermek-festő Mitsou nevű macskájának történetét beszéli el. Rilkének e képeskönyvként kiadott sorozathoz írt bevezetője nemcsak egy zseniális gyermek és egy zseniális felnőtt szellemi-lelki találkozásának páratlanul szép dokumentuma, hanem komoly önreflexív műértelmezés is, és mint ilyen rádöbbenheti olvasóját arra, hogy a művészet korosztályok szerint történő fölosztása, beskatulyázása mennyire relatív és milyen ingatag elméleti alapokon áll. A gyermek nem valaki más, nem egy meghaladott vagy leküzdendő állapot, a gyermeki tudatban nem okvetlenül kell valami kezdetlegességet, formátlanságot, őskáoszt látnunk, esetleg megzabolázandó vadságot, hanem a formátlansággal és zabolátlansággal egyáltalán nem ellentétben inkább termékeny eredetiségére nyílnak rá a szemünk. A gyermeket a felnőttel egyenrangúvá nemcsak a zsenialitás és a kreativitás teheti, mint ahogy ez Rilke és Balthus esetében történt, hanem az a tény is, hogy a gyermek éppúgy átélhet veszteséget, éppoly fájdalmasan szembesülhet az elmúlás tényével, világnak szilárd alapzatának hiányával, akár csak a felnőtt.

„Az iskolai könyvtárból könyvet kapnak a gyerekek. Az alsó tagozatban kiosztják. (...) Egy hétre az ember mindenestül behullott a szöveg sodrába, mely szelíden és titokzatosan, sűrűn és szakadatlanul ölelte körül, mint a hóesés. Határtalan bizalommal lépett belé. (...) A tartalom nem is volt olyan fontos. Hiszen az olvasmány arra az életkorra esett, midőn még ő maga is történeteket gondolt ki az ágyban. Ezeknek hóval befűtött ösvényeit próbálja a gyermek újra bejárni. Olvasás közben befogja a fülét, könyve a túl magas asztalon fekszik, és fél kezét mindig a lapon tartja. (...)

Tüdeje beszívja a történések levegőjét, és minden szereplő együtt lélegzik vele. Sokkal mélyebben elvegyül a könyv alakjai közt, mint a felnőtt. Kimondhatatlanul meg van rendülve a cselekményektől és a párbeszédektől, és amikor feláll, az olvasottaktól tetőtől talpig be van havazva.” (Márton László fordítása) Walter Benjamin 1920-as években keletkezett esszéinek egyikében, mely az Olvasó gyermek címet viseli, meglepően élesen exponált képekben idézi föl saját gyerekkorának azt a mozzanatát, ahogy a kreatív gyermeket elbűvöli a maga képességeit meghaladó teremtett világ, az a játék, mely félig még valóságként hat rá, pontosabban, amikor még nem tesz különbséget a képzelt és a tapasztalt dolgok között, amikor az időnek nincs még kiterjedése, amikor a kisgyermek nemcsak a színek zsákmánya, ahogy egy másik helyen fogalmaz, hanem a jelen pillanata is...

Kosztolányi Dezső öt évesen írja első versét, legalábbis ebből az életkorából marad fenn első szerzeménye, 1890-ből.

*Magunk vagyunk,
ég a házunk.
Kék az ablakunk.*

Az egyedüllétből való félelem és a határtalan égbolt, az úr képzetének egybekapcsolása igen nagy érzékenységről és kiemelkedő asszociációs képességről tanúskodik.

Kosztolányit, ahogy ő nevezi: „daliás” nagyapja, (aki százados volt Bem seregében, ott ahol, Petőfi őrnagy,) Kosztolányi Ágoston tanítja a betűvetésre, és módszerét akár a ma annyit emlegetett kompetencia alapú oktatás előképeként is tekinthetjük: „Negyedfél éves koromban tanít írni-olvasni. Először a nyomtatott S-t tanultam meg egy S-kifliről. A többi nyomtatott betűt piros és fehér cukorkákból kellett kiraknom a szőnyegre. Jutalmul megehetem a kiflit is s a cukorkákat is, ezzel példázva, hogy az irodalom esetleg tápláló is lehet és édes is.”

Kosztolányi életrajzírói és monográfusai kiemelik, hogy milyen nagy hatással volt rá nagyapja, és milyen traumatikus élmény lehetett számára 10 évesen holtan látni őt. Amikor 1914-ben 29 évesen kisgyermekkorának kedvenc szerzőjéről, Pósa Lajosról ír, ezekben a bensőséges, rokonszenvező sorokban nemcsak a gyerekkor oly kedvelt verseinek szerzője iránti szeretetet és megbecsülést érezzük meg, akihez öt éves korában szülei segítségével levelet is írt, hanem a lebegtetett metaforák és utalások előhívják egy másik, elmosódó alakot is, akit azonban nem nevez meg „Őnt mindig meghatottan nézem. A szeme enyves barnaságában van valami titkos. Minden öreg férfi szeme hasonlít a sas sokat látott szeméhez. Szerettem látni, hogy reggelizik a budapesti kávéházban. Egyetlen gesztusa se sietős... Amíg ezeket nézem, máson jár a gondolatom és eszembe jut, hogy az ön egyénisége nekem – és sok száz sok ezer társamnak – régóta be nem vallott komplexuma... Utolsó jelenvaló emléke ön egy idilli valóságnak, amely sohase volt. Ha feláll, és belemagasodik a kávéházba a zúzmarás fejével, hóembernek látszik, a mesék hóemberének, aki sohase olvad el.” A rejtett komplexumra és az idilli valóságra való utalásban ott sejthetjük a nagyapa vágyott, hősi, legendás alakját, ugyanis Pósa gyermek-képében, a gyerekekhez való viszonyában, a hazafiasságában lehetett valami közös Kosztolányi nagyapjával, aki az unoka korai verseit is ihlette. Kosztolányi a nagyapja mellett megélhetett valamit abból, ami keveseknek adatik meg, s, amit tökéletes gyerekkornak lehetne nevezni, ám az idillnek ez a korszaka fájóan rövid.

Ahogy Pósa ír a gyerekekről, abban egy régebbi világ kevésbé differenciált látásmódjára ismerhetünk, ez még bőven egy Freud előtti korszak:

*„Szeresd a gyermeket! A gyermek fénysugár
Közöttünk itt alant mindig ragyogva jár.*

*Mikor szomorkodol: szemed közé nevet,
Ha bűnre bűn nyom is: ő akkor is szeret.
Szívednek mélyéből kicsalja a borút.
Fejedre rózsákból vígan fon koszorút.
Ne érje gond soha, ki rád hajnalt derít:
Töröld le gyöngéden a gyermek könnyeit”.*

A gyermek a Pósa-versekben szinte angyal, tiszta és ártatlan lény, legfeljebb apró csínytevései vannak, de ezek is inkább mulatságosak. A Pósa-verset olvasó gyerek úgy érezheti, hogy ő a világ közepe, a szülei legnagyobb boldogsága és a világ legtökéletesebb teremtménye. A szintén kortárs Bródy Sándor is kiemeli Pósa lényének és szemléletének abszolút pozitív mivoltát: „Ő a magyar mumusnak az ellenképe: a megnyugtató, a kedvrederítő, a nevelő, a nemesítő, a mulattató.”

A gyermek Pósánál nem ismeri azokat a félelmeket, szorongásokat, melyek a beteges és ideges, érzékeny Kosztolányit gyerekkorában gyötörték, s mely tapasztalatok bio-textként, autobiografikus forrásként szolgáltak első híres ciklusához, A szegény kisgyermek panaszaihoz. Kosztolányi, ahogy nyugati kortársai, fölfedezi a gyermekkort mint témát, és ezekben az alkotásokban a gyermek képe sokkal komplexebb, árnyaltabb, és sokkal kevésbé állítható szembe a felnőttével. A győri Műhely már idézett számában Karátson Endre Miért „szegény” a kisgyermek? c. tanulmányában gyermek és felnőtt ellentétének egységéről beszél a versciklusok és novellák alapján. Arra következtetésre jut, hogy az ember Kosztolányinál eredendően hibrid lény: „Ahogy Schopenhauer mutatta a képzet mögött az Akaratot, ahogyan Nietzsche mutatta az apollóni lehatároltság mögötti dionüszoszi tombolást, ahogyan Freud mutatta az Én sötétjében lappangó ősválmint, úgy mutatja a novellista Kosztolányi a felnőttbe nővő, a felnőttől csak erőszakkal elválasztható, a felnőttet érzékenységgel és képzeletével kiteljesítő gyermeket.” Így talán érthetőbb az az ellentmondás, hogy nyugatos költői programját és meggyőződését oly tudatosan vállaló Kosztolányi miért védi meg mégis Pósa a kritikusaitól, és azoktól, akik gyermekköltészetét nevetség tárgyává teszik, esetleg pusztán kenyérkeresetnek tekintik. Kosztolányi Pósa jelentőségét abban látja, hogy Petőfi és Arany után mintegy 40 évnyi késedelemmel újrateremtette a gyermekköltészetet, megszabadította azt a pedagógia szemlélettől, vagyis „nem tanítani és erkölcsi leckét mondani” akar, hanem játékot adni a gyerekek kezébe. Bár Pósa-nak nincsenek fogalmai a gyermeki lélek mélységeiről, a gyermek sérülékenységről vagy a gyerekek kegyetlenségéről, a gyerekkori agresszióról vagy szexuális fantáziákról, a szülőkhöz fűződő viszony bonyolultságáról, és főleg a gyerekek haláltapasztalatáról, melyben Kosztolányi a maga költészetének ihlető forrását megtalálta, de tud velük játszani. Ez pedig Kosztolányi szemében különleges és értékes adottság: „A kicsinyek – mint írja – félig-meddig pogányok, csak kutyában, macskában, szőlőben, dióban, kalácsban és cukorban hisznek. Pósa Lajos józan magyarsága egy csapásra átnemesítette gyermekköltészetünket: a virágokat, gyümölcsöket, csengőt, órát, nyuszt és katicabogarat úgy állít elénk, ahogy a magyar paraszt látja évszázadok óta.” (Pósa Lajos, 1920.)

Mindez egybevág a gyermekirodalom korszerűbb felfogásával, mely a gyermekeknek szánt műveket nem a pedagógiai hasznosságuk felől közelíti meg, hanem a gyermek- és ifjúsági irodalmat a nemzeti irodalmak és világirodalom szerves részének tekinti, és mint ilyet vizsgálja.

Végezetül három verset szeretnék idézni annak illusztrációjaként, hogy Pósa gyermekversei nem csak a saját korában arattak nagy sikereket a kis olvasók körében, hanem ihlető forrásul szolgáltak a későbbi gyermekköltők munkáihoz is. Valójában egy alapos és a mai elméleti és filológiai szaktudás eszköztárát is igénybe vevő intertextuális vizsgálatra lenne szükség ahhoz, hogy képet kapjunk ennek a hatásnak az erejéről és kiterjedéséről a magyar gyermekirodalomban. Az itt idézett három vers talán megsejtet ebből valamit, ahogy a költői eszközök evolúciójából is.

Pósa Lajos: Nádi veréb

*Zizeg a nád, ingadoz, hajladoz,
Lemenő nap füvet, fát aranyoz.
Nádi veréb alkonyi sugáron
Ringatózik a nádon, a nádon.*

*Zizeg a nád, sóhajtoz, imbolyog,
Lemenő nap még egyet mosolyog.
Nádi veréb a végső sugáron
Álomba ring a nádon, a nádon.*

Gazdag Erzsébet: Ringató

*Ring, ring,
ring a nád.
Nádon ring a fészek.
Nádirigó kisleány,
aludj, álmodj szépet.*

*Du-du
szól a szél.
Szól a szél dudája.
Elaludt a kisleány.
Alszik a nád és a tó.
Alszik, alszik minden.
Aludj te is kincsem.*

Weöres Sándor: Nádi csibe

*Nádi csibe fészken hál.
Kel a szellő, suttog már:
„Szállj, te szállj – velem égbe szállj,
Arany ág a holdban vár!”*

*Nádi csibe fészken hál,
Kel a hajnal, ébred már:
„Várj, te várj – pihe még a szárny,
A göröngyre hullnod kár!”*

* Elhangzott 2010. 04. 16.-án, Hódmezővásárhelyen, a Pósa Lajos születésének 160. évfordulójának tiszteletére rendezett szakmai konferencián. Az előadás szövegét szerző – aki Szegeden élő irodalomtörténész – szíves hozzájárulásával közlöm (KMJ)